

Д. Л. Виговський
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права

УДК 343.915

ВИНИКНЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (кін. ХІХ ст. — поч. ХХ ст.).

Присвячена питанням виникнення та формування кримінальної субкультури в Російській імперії, формуванню стратифікації субкультурних категорій, становлення псевдозаконів злочинного світу на території сучасної України. Розглядається історична генеза здійснення наукових досліджень, присвячених виникненню і становленню псевдозаконів кримінальної субкультури. У роботі запропоновано власне бачення процесу трансформації псевдозаконів кримінальної субкультури в Російській імперії в період кін. ХІХ ст. — поч. ХХ ст.

Ключові слова: Кримінальна субкультура, кримінологічне традицієзнавство, тюремна субкультура, псевдозакони кримінального середовища.

Виникнення і поширення кримінальної субкультури на території Російської імперії, до якої належала більша частина території сучасної України, ми вбачаємо у тій соціальній небезпеці, яку несе процес тотальної криміналізації суспільства, який можна спостерігати сьогодні. Надзвичайно бурхлива рецепція псевдозаконів злочинного світу у повсякденне життя, викликана масованою, навіть агресивною рекламою злочинного способу життя в сучасній пресі, літературі, в синематографі, а особливо — на телебаченні, де більшість загальнонаціональних (громадських) каналів чи не регулярно демонструє фільми і серіали низького художнього рівня. Така ситуація призвела до того, що специфічні правила поведінки в колі професійних злочинців стали загальноновживаними в суспільстві.

Розглядаючи проблему поширення кримінальної субкультури в сучасному суспільстві, не можна оминати увагою історичний процес формування звичаїв і традицій серед професійних злочинців. Аналіз розвитку кримінальної і взагалі антисуспільної субкультури в ХІХ–ХХ ст.ст. дозволить більш виважено оцінити її небезпеку для суспільства, виробити більш дієву антикримінальну політику.

Наукове дослідження кримінальної субкультури як такої, а також супутніх їй проблем (вплив раніше засуджених осіб на неповнолітніх, динаміка злочинності неповнолітніх, формування у особи психологічних передумов протиправної поведінки та ін.) здійснювало багато вчених, серед яких потрібно відзначити Ю. К. Александрова, В. М. Анісімкова, Ю. М. Антояна, Т. С. Барило, Л. С. Білогриць-Котляревського, Г. Н. Брейтмана, М. М. Биргеу, Ф. Г. Бурчака, Ю. О. Вакутіна, Б. Ф. Водолазського, В. В. Дзундзу, В. М. Дрьоміна, А. І. Долгову, Дж. Говарда, О. І. Гурова, Ю. П. Дубягіна, В. І. Ігнатенко, О. Г. Ковальову, О. Є. Козлова, М. А. Корсакевича, В. Ф. Кондратишка, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецову, І. П. Лановенка, С. Я. Лебедева, Ч. Ломброзо, Ф. А. Лопушанського, М. М. Максимова, П. С. Матишевського, Г. М. Міньковського, А. Й. Міллера, В. І. Монахова, Л. М. Моро-Кристофа, А. М. Олейнікова,

С. С. Остроумова, В. Ф. Пирожкова, В. С. Разанкіна, В. І. Рябініна, Ж. Россі, Д. В. Сочньова, О. І. Свірського, Г. Ф. Смирнова, О. О. Тайбакова, І. О. Топольскову, В. В. Тулегенова, І. К. Туркевич, Б. С. Утевского, В. Фокса, Г. Ф. Хохрякова, Я. М. Шевченко, М. М. Якушина.

Кримінальний світ має свою історію і внутрішню логіку розвитку. Було б помилкою вважати, що найбільш поширені елементи кримінальної субкультури (загальнообов'язкові правила поведінки, суворі ієрархія, заборона на контакти з адміністрацією виправних установ і представниками офіційної влади взагалі, чітка антисоціальна орієнтація та ін.) сформувалися лише вкінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. Така думка поширена переважно серед авторів, які не є кримінологами. Здебільшого своїй це журналісти, письменники-публіцисти тощо. Наприклад, в інтерв'ю з відомим російським журналістом А. Н. Константиновим можна зустріти таке: “Жити за “поняттям” — це значить дотримуватись у своїй бандитській практиці неписаних правил ... Вони виникли в кінці вісімдесятих” [1, с. 15]. Хоча й деякі спеціалісти в галузі кримінології теж підтримують подібну позицію. Наприклад, професор Яків Гілінський стверджує, що “... сам злочинний “закон” виник лише вкінці 20-х — на початку 30-х років (ХХ-го століття)” [2]. Отже, подібна думка поширена серед багатьох авторів, зокрема її стверджують Б. С. Самохін, М. С. Артемовський та ін. Викликано це тим, що багато специфічних термінів кримінальної субкультури (“вор в законі”, “тьорки”, “авторитет” тощо) почали вживатись в їх кримінальному розумінні при становленні радянської влади. Проте спільнота професійних злочинців жила за своїми псевдозаконами набагато раніше 1917 року. Наприклад, у книзі Матвія Комарова “История известного плута — Ваньки Каина ... им самим рассказанная”, виданій ще в 1788 році в Москві, згадується про специфічний жаргон злочинців: “... в багатьох шахраїв є чимало вигаданих ними слів, яких, крім них, ніхто не розуміє” [3, с. 93]. У тій самій книзі ми зустрічаємо інший зовнішній атрибут кримінальної субкультури — прізвиська.

Особливістю кримінального світу Російської імперії в XVII–XVIII ст.ст. була та обставина, що він фактично утворював величезну асоціацію “... багатьох класів злочинців, що мають свою аристократію, свою ієрархію, свої права, свої ступені поважності, свій пролетаріат і котрі живуть під владою одного загального закону. Цей закон має на меті єднання, щоб існувати за рахунок загального для всіх ворога” [4, с. 33]. Ворогом, на думку професійних злочинців того часу, були представники некримінального світу. На думку Л. М. Моро-Кристофа “закони злочинного світу, хоча й неписані, виконуються іноді більш суворо, ніж писані закони виконуються чесними людьми. Перший з цих законів забороняє зраду членам товариства. У цьому світі вміють зберігати таємницю, яка слугує там основою єдності” [4, с. 33].

Одним з елементів збереження таємниці злочинного способу життя, найбільш давнім його атрибутом і звичаєм є жаргон злочинців. У злочинному світі Росії (мається на увазі Російська імперія, яка на той час включала в себе і більшу частину сучасної території України) жаргон професійних злочинців сформувався вкінці XVIII — на початку XIX ст.ст. [5, с. 59]. Його основу здебільшого складала таємна мова “офеней” — роздрібних вуличних крамарів-лоточників. Таким чином, крамарі засекречували спілкування між собою з метою більш ефективного обману покупців при продажі товару. З цього можна прослідкувати етимологію слова “феня” — синоніма російського кримінального жаргону. “У великих містах, в місцях, де були тюрми, мова набувала нових форм, запозичала їх з циганської, єврейської, татарської мови, почала дещо відрізнятись від “офенської” мови і сформувалась як мова, що вживалась у злочинному світі” [5, с. 59].

Проте не слід вважати, що злочинні традиції і жаргон набули широкого поширення лише на території Російської імперії. Відомий англійський правовик XVIII ст. Джон Говард одну зі своїх праць присвятив виключно традиціям, ритуалам і звичаям професійних злочинців Великобританії (Британської імперії). Він зазначає: “Не лише недбалість Уряду буває причиною безладу, але є й такі, що народжуються

в самих надрах темниць, посилюються звичаями і погіршують і без того поганій стан тих, хто в них ув'язнений буває. З переліку таких є обряд, що заведений у більшості темниць і котрий полягає у вимаганні грошей з новоприбулих. “Давай, або позбудешся останньої свитки, ось єдиний вирок і доля для цих нещасних” [6, с. 94].

Таким чином, можна зробити висновок, що в ХІХ ст. злочинний світ вступив зміцнілим, монолітним, маючи змогу протистояти суспільному порядку і закону. Його традиції, звичаї — це вже не стихійні норми групи осіб, а перевірені часом, закріплені у свідомості багатьох поколінь професійних злочинців еталони злочинної діяльності та норми антисуспільної поведінки.

ХІХ ст. можна з впевненістю назвати епохою розквіту злочинного світу і його традицій [3, с. 96]. Попередні періоди розвитку злочинності, систематичне вчинення злочинів її представниками сприяли зростанню їх кваліфікації. Із зростанням злочинної кваліфікації з'явилась злочинна спеціалізація, а з нею виникла і нова якість злочинності — кримінальний професіоналізм. Його зародки з'явилися в попередні століття, але лише в ХІХ ст. професіоналізація досягла того рівня, коли не було вже “прояву суспільного життя, до якого злочинний світ не пристосувався б задля власної користі” [7, с. 40].

Прихильники злочинних професій відповідно до професій і звичаїв кримінального світу виробили на їх основі нові псевдозакони і “правила” поведінки, необхідні для ефективної реалізації конкретної злочинної діяльності.

Першу згадку про злочинні професії в Російській імперії ми знаходимо у М. М. Максимова. Він зауважував, що “всі шахраї і злодії поділяються на класи і партії, вивчаючи шахрайство і злодійство кожен за власними нахилами, від тієї партії, до якої належить” [8, с. 7]. Вчений охарактеризував близько 20 найпоширеніших спеціалізацій серед злочинців. Найбільш авторитетним класом вважались так звані “йерши”, тобто кишенькові злодії. Отже, ми уже помічаємо зародки сучасної ієрархії злочинного світу, де кишенькові злодії до сьогодні вважаються привілейованою кастою. Далі в переліку М. М. Максимова йдуть “домушники” і “подпольники”, тобто злочинці, що спеціалізуються на крадіжках з проникненням у житло чи сховище. Злодії цього різновиду, вчиняючи крадіжку, викрадали майно, яке потрапляло під руку, не гребуючи (за відсутності більш цінних речей) продуктами харчування, дитячими іграшками і навіть натільною білизною, через що і користувались у середовищі професійних злочинців набагато меншою повагою. Далі йшла каста так званих “скамеєчників”, тобто конокрадів. Вони теж не мали високого авторитету в злочинному світі через те, що діяли, як правило, поодиночі і сподівались на випадок. Крім того, найбільшу кількість конокрадів на тій території Російської імперії, яка зараз є територією сучасної України, складали етнічні меншини (цигани, бессарабські молдавани, румуни), що мали свій, внутрішній “кодекс честі”, який суттєво відрізнявся від загальноприйнятого в середовищі професійних злочинців. Наприклад, серед циган цілком природнім було покинути напризволяще співучасника, якщо той не належав до його табору, або вчинити обман при розподілі прибутку від крадіжки. При цьому порушувався один із найсуворіших принципів професійних злочинців — не обдурювати інших злодіїв. Зрозуміло, що мати справу із таким співучасником вважалось не лише небажаною, а й принизливою справою. Проте соціальну небезпеку прошарку цих вузькоспеціалізованих злочинців надзвичайно гостро сприймали тогочасні вчені-кримінологи. Наприклад, Г. Н. Брейтман вважав, що “...перше місце серед злочинних спільнот слід надати товариству конокрадів, яке презентує в нас в певному сенсі державу в державі. Воно найбільш чисельне і найгрізніше, найбільш шкідливе і непереможне” [7, с. 115]. Можна не погодитись з думкою вченого щодо їх найбільшої чисельності. Наприклад, С. Я. Лебедєв визначає найбільш чисельними злочинцями того ж періоду (сер. ХІХ ст. — поч. ХХ ст.) “форточників” [3, с. 97]. Найчастіше це були спритні, кмітливі і зухвалі хлопчики з бідних сімей.

Вони проникали до житла і сховищ через квартирки, незачинені горішні вікна, навіть димарі, і викидали своїм співучасникам (найчастіше — старші злочинці-рецидивісти) свою здобич.

На протигагу їм, професійні грабіжники, так звані “громіли” або “забірохи” намагались діяти підготовлено, їх солідарність була найбільшою, оскільки у випадку притягнення до суду на них чекало більш суворе покарання, ніж на інших професійних злочинців, перелік яких подано вище. Таким чином, їх традиція взаємодопомоги — не ознака високих моральних устоїв, а необхідна умова успішної злочинної діяльності.

Крім вищевказаних каст, серед професійних злочинців кінця XIX — початку XX ст.ст. були й професійні шахраї. Серед них особливою кваліфікацією відрізнялись так звані “золоторотці”, тобто картярі і більярдисти, гравці в “кості” й інші азартні ігри. Це була, певним чином, “аристократія” злочинного світу. Їхня злочинна діяльність зводилась до того, що вони втягували спершу свою жертву в азартну гру, навмисно програючи їй невеликі суми грошей, а потім завдяки доведеній до майстерності техніці шахрайства (заміна розданих карт іншими, сигналізація партнеру) і спеціальним засобам (мічені карти, налиті свинцем кості тощо) вигравали суми, інколи величезні. Цікавим моментом є те, що прийоми шахрайства в картярстві не змінювались століттями — вони лише незначно вдосконалювались і пристосовувались під нові ігри, які вигадувались в більшості тими ж таки злочинцями (“терц”, “двадцять одне”, “бура”, “деберц” та ін.).

Також у середовищі професійних злочинців були й так звані “нижчі верстви”. Це не означало, що їхній професійний рівень був нижчим. Проте їхня злочинна “професія” не користувалася такою повагою, як, скажімо, спеціалізація кипенькових злодіїв або картярів. Найчастіше це були особи, що вдавали з себе службовців, чиновників різних ґатунків, які за відповідну винагороду брали зобов’язання вирішити справу в суді на користь клієнта, допомогти з фальсифікацією доказів, умовити високопоставленого клерка розглянути справу позачергово тощо. Як зауважує С. Я. Лебедев, “... всі вони дотримувались конкретних способів вчинення злочинів і рідко перекваліфіковувались, що вказувало на стійке дотримання злочинної традиції” [3, с. 99].

У кінці XIX ст. злочинний світ уже мав власне стійке ядро, яке складалось із злочинців-професіоналів. Так вважали чимало вчених, які займались проблемами професійної злочинності в дореволюційній Російській імперії (Г. Н. Брейтман, Л. С. Білогриць-Котляревский, В. Ф. Трахтенберг, М. М. Максимов та ін.) і відомі вчені, які розглядали питання виникнення кримінальної субкультури на території колишньої Російської імперії (В. М. Анісімов, С. Я. Лебедев, О. І. Гуров та ін.). Тому питання, чи існували у кримінальному світі Російської Імперії (до 1917 р.) чітка субординація, стійкі традиції, внутрішні квазізаконо і шкала санкцій за їх невиконання, касти, в залежності від яких злочинець користувався більшою чи меншою повагою, на нашу думку, не є дискусійним, воно досить чітко і переконливо висвітлено у працях вказаних вчених. На думку В. М. Анісімова, “У Росії на початок двадцятого століття в середовищі мешканців тюрем та царських каторг вже існувала сувора система неформальних взаємовідносин” [9, с. 119]. Дехто із дослідників йшов хибним шляхом, розглядаючи різні злочини окремо, не спостерігаючи цілісної картини формування і ущільнення рядів спільноти професійних злочинців. З цього приводу Н. Г. Брейтман зауважував: “У нас взагалі ствердилась думка, що злочинці лише тоді складають злочинну спільноту, коли вони по декілька чоловік притягуються до відповідальності по одній справі ... Насправді, вся сила професійних злочинців і полягає у їх згуртованості, у створеній правильній організації, в дотриманні основних традицій, що встановлені часом і практикою” [7, с. 4–5]. За цих умов злочинний світ розвивався і міцнів. Сприятливим фактором для цього була й політична ситуація в Російській імперії наприкінці XIX — початку XX ст.ст., коли набули особливого поширення тероризм, соціалістична, анархічна і т.п.

антиурядова пропаганда, відбувались масові заворушення, єврейські погроми, страйки (зокрема 1905–1907 рр.). У таких умовах поліція значні сили мусила кидати на придушення осередків революційного руху, на виявлення терористів, на попередження і розслідування політичних вбивств. Зрозуміло, що боротьба з професійною злочинністю велась і у вказаний період, але зовсім не так активно, як раніше. "Поліція була зайнята тільки виловлюванням "неблагонадійних" революційно настроєних елементів, котрих заарештовували і висилали сотнями. І розкошував світ нетрів ..." [10, с. 218]. Як видно з наведеної цитати, після подій 1905–1907 рр. чимала кількість осіб, які брали участь у заворушеннях, поповнила масу каторжних, засуджених до ув'язнення в тюрмах і засланих до Сибіру. На відміну від ідеологічно підкованих професійних революціонерів, звичайними пролетарями і селянами були краще сприйняті псевдозакони злочинного світу. Проте на той час у суспільстві досить чітко розмежовувались поняття "політичний" засуджений і "уголовник". Добре проілюструє це положення наведена Олександром Солженіциним у його праці "Архіпелаг ГУЛАГ" згадка політ'язня царських часів П. Ф. Якубовича: "Я боюсь навіть і уявити, що довелось би мені пережити, якби я перебував у загальному арештантському становищі ... Конвой і етапні офіцери поводитись зі мною із запобігливою ввічливістю ... Як політичний, я їхав на каторгу із порівняним комфортом: користувався окремим від партії кримінальних приміщенням на етапах, мав підводу і пуд багажу, йшов підводою" [11, с. 353]. Якщо статус "революціонера" сприймався з розумінням і навіть деякою пошаною більшою частиною населення, то до карних злочинців ставились з презирством і побоюванням. Навіть ставлення жандармерії в місцях позбавлення волі різко відрізнялись залежно від статусу: до "політичних" ставились здебільшого з повагою, як до інтелігентних людей, випадки застосування до них фізичного насилля були досить нечисленними. Самі ж професійні злочинці зневажливо ставились до "політичних". Проте відкритого протистояння між засудженими не було, інколи дехто з "політичних" навіть вдавався до допомоги карних злочинців у вирішенні спірних питань, у зведенні рахунків. За неофіційними даними, один з найвідоміших бойовиків-революціонерів Йосип Джугашвілі, перебуваючи в Бурхтанській пересильній тюрмі, вдавався до допомоги злодіїв, щоб помститись ворогам. "Ще в 1901 р. співтоваришами по партії і тюрмі він [Сталін] був звинувачений у використанні кримінальних злочинців проти політичних злочинців" [11, с. 357].

Розвитку кримінальної субкультури в значній мірі сприяв той факт, що кожен професійний злочинець, досягнувши певного рівня майстерності у своїй "професії", намагався передати свої знання "учню". При цьому молодому злочинцю не лише передавались багатий досвід, тонкощі злодійського "ремесла", специфічні прийоми, а й прищеплювалась повага до злочинних традицій і звичаїв. Найчастіше "... такою школою злочинної майстерності, її "злодійською академією" були місця позбавлення волі" [3, с. 100]. Як зауважував відомий дослідник Сибіру С. В. Максимов, "традиції злочинного світу ніби застигають у самому повітрі, ніби самі тюремні стіни переказують їх. Успадкування переконань, життя за старими заповідями, на віру, навряд чи сильніше в будь-якому іншому товаристві" [12, с. 99]. Подібні ж свідчення ми можемо зустріти у творах Ф. М. Достоєвського. Наприклад, у своєму творі "Записки з мертвого будинку" автор досить докладно змалював побут злочинців, що відбували покарання на каторзі у другій половині ХІХ ст. Опис звичаїв і традицій, тобто відносин кримінальної субкультури того часу дозволяє ще раз засвідчити той факт, що злочинний світ Російської імперії в більшості своїх рис уже сформувався в ХІХ ст. Безумовно, існували і певні відмінності, не помітити яких не можна. Наприклад, автор зауважує: "Що ж стосується взагалі доносів, то вони, зазвичай, популярні. В острозі донощик не піддається ні якнайменшому приниженню; обурення на його адрес навіть неможливе. Його не бойкотують, з ним товаришують, і якби ви навіть стали в острозі пояснювати всю гидотність доносу, вас зовсім не зрозуміли би" [13, с. 45–46]. у цьому ми можемо помітити серйозну відмінність норм

кримінальної субкультури XIX ст. від сьогоденних, коли донос представнику правоохоронних органів або адміністрації розцінюється як серйозний вчинок, за який можуть суворо покарати, навіть убити [14, с. 114].

Однією з найголовніших традицій злочинного світу, зокрема (і головним чином) в місцях позбавлення волі, була чітка ієрархія злочинців. Загальна арештантська маса, так звана “шпанка” або “шпана”, поділялась на декілька рівнів. Найвищу ступінь займали “івани”. Як писав відомий вчений Г. Н. Брейтман: “... вони — головні носії тюремних традицій, тюремні старожили, арештантська аристократія” [7, с. 276]. “Івани” розпоряджались у місцях позбавлення волі майже всім: майном інших арештантів, їх пайком, їхнім роботою і навіть їх життям. Решта засуджених були зобов’язані в усьому їм підкорятись, при виникненні будь-яких конфліктних ситуацій звертатись за вирішенням спору до “іванів”, виконувати усі їхні розпорядження і накази. “Якщо за злочин, скоєний “іваном”, карали іншого, той був зобов’язаний мовчати” [15, с. 26].

Децю нижче “іванів” в ієрархії злочинного світу йшли “храпи”. “Їм хотілося бути “іванами”, але не вистачало сміливості. Через власну боягузливість їм варто було б належати до “шпанки”, але не дозволяє самолюбство” [15, с. 267]. На думку С. Я. Лебедева, слово “храп” виходить корінням від слова “хростіти”, що на злочинному жаргоні означає “висловлювати незадоволення, бурчати” [3, с. 101]. Ця категорія арештантів регулярно влаштовувала конфлікти, сварки, бійки, залишаючись при цьому “в тіні”. Через це “храпи” отримали репутацію “шакалів”.

Найбільш численною категорією ув’язнених були так звані “жигани”. До їх маси належали особи, які будь-яким чином порушували норми, традиції і псевдозакони спільноти злочинців. Проте цей прошарок засуджених не займав в ієрархії засуджених найнижчий щабель.

Нижче “жиганів” розташовувалась “шпанка” — сіра арештантська маса, фактично безправна. Як згадує В. М. Дорошевич, становище їх було надзвичайно кепським: “Їх далять “івани”, залякують і оббирають “храпи”, над ними знущаються “гравці”, їх обкрадають голодні “жигани” [15, с. 277]. Слід зауважити, що дореволюційні автори, які займались проблемами кримінальної субкультури, не згадують про окрему категорію засуджених, примусово схилених до пасивного гомосексуалізму. Це відзначив у своїй праці “Кримінальная субкультура” В. М. Ансімков: “Про існування категорії пасивних гомосексуалістів у місцях позбавлення волі того часу ... автори не згадують. Хоча свідчення того, що ця група осіб була у в’язницях, збереглись” [16, с. 88]. Очевидно, така категорія просто не виділялась в окрему групу, як з внутрішніми загальнообов’язковими правилами поведінки, так і з такими правилами щодо інших прошарків (“івани”, “храпи”, “жигани” тощо).

Життя вказаних прошарків спільноти ув’язнених, так само, як і спільноти професійних злочинців на волі, підпорядковувалось чітким, суворим, інколи просто жорстоким правилам. Найбільш загальновідомим з них були обов’язок в усьому допомагати своїм товаришам (найчастіше це стосувалось злочинної діяльності), ніколи не обманювати інших арештантів (що не заважало більш “авторитетним” кастам жити за рахунок більш слабких арештантів), не видавати своїх товаришів. Остання норма субкультурної поведінки була чи не найбільш суворою, що, на наш погляд, є цілком логічним. У місцях позбавлення волі, тобто в умовах соціуму, обмеженого у просторі, майже неможливо непомітно вчинити злочин. Тому найефективнішим способом уникнути відповідальності були акти залякування потерпілих і свідків, іншими словами — терор. Не даремно найжорстокішим правилом, встановленим в місцях позбавлення волі того часу, була помста зраднику. Варто наголосити, що поняття “зради” в середовищі засуджених суттєво відрізнялось від аналогічного загальноприйнятого в суспільстві. Наприклад, зрадником вважалась особа, яка взяла на себе відповідальність за чужий злочин (так звані “сухарники”), але під час слідства відмовилась від своїх слів. При цьому адміністрація в’язниці з метою

запобігання нового злочину часто переводила ув'язненого з одного закладу позбавлення волі до іншого. У такому випадку за допомогою "арештантської пошти" злочинці повідомляли "авторитетів" іншої в'язниці про обставини переведення, і вже на новому місці на "сухарника" чекала помста майже завжди у вигляді вбивства. Найчастіше такий "вирок" злочинців виконувався за допомогою удару в район серця холодною колючою або колючо-ріжучою зброєю (ніж, кинджал, загострений металевий стержень — так звана "заточка"). Як свідчив С. В. Максимов: "Присудженого до смерті найчастіше заколюють, і вбивця обов'язково повинен повернути ніж у рані; це традиційний арештантський прийом під час вбивства" [8, с. 123]. Як зауважував з цього приводу В. М. Анісімов: "Уникнути відплати рідко кому вдавалося, оскільки по всьому тюремному світі, від Києва до Владивостока, ходили цидулки, які повідомляли про злочин якого-небудь ув'язненого, і наполягали на його убивстві" [16, с. 89]. Отже, вже вкінці ХІХ ст. ми зустрічаємо такий метод спілкування і передачі новин між злочинцями, який пізніше отримає назву "маляви".

Також засуджувались злочинцями до смерті ті, хто на допиті називав своїх співучасників, і найчастіше — особи, які допомагали під час слідства представникам правоохоронних органів ("язичники", "донощики"). Так само могли покарати особу, яка відмовлялась від виконання чужої роботи, на яку раніше пристала, яка відмовлялась від виплати картярського боргу. Останнє положення було настільки серйозним порушенням норм кримінальної субкультури, що його варто розглянути детальніше.

Картярство було заборонене в місцях позбавлення волі, і це стало однією з причин, чому азартні ігри в місцях позбавлення волі отримали таке поширення. Перед початком гри ув'язнені обов'язково залишали когось-небудь стежити за територією в'язниці, щоб повідомити про наближення тюремників чи представників адміністрації. Цей процес на жаргоні злочинців отримав назву "стояти на шухері" або "стояти на вассері". Перед грою встановлювались ставки. При цьому, наприклад, програвати хліб вважалось неприпустимим, така ставка найчастіше не приймалась. Вельми ганебною справою вважалось вчиняти обман під час гри. Той, хто порушив це неписане правило, вважався таким, що програв і мусив понести кару. Найчастіше це був штраф у грошах чи речовому еквіваленті, або нанесення побоїв з метою викликати біль (так зване "биття по вухах"). У деяких випадках побоїв вчинялись з метою калічення. Картярський борг визнавався боргом честі, від своєчасності його виплати залежав статус арештанта, його здоров'я, а інколи і життя. Всі конфлікти, що виникали під час картярської гри або розрахунків, вирішували місцеві "авторитети", найчастіше "івани". Вони ж стежили за виплатою боргів, отримуючи за це так звані "податок".

Децю іншу класифікацію запропонував А. І. Свирський у своїй роботі "Світ тюремний". Вказаний автор поділяв їх на випадкових злочинців (брусів) і професійних злочинців (фартовиків).

У цілому, відстежуючи основні норми поведінки кримінальної субкультури, яка склалася з кінця ХVІІІ ст. — поч. ХХ ст., можна зробити висновок, що за вказаний період такі норми у своїй більшості сформувалися в тому вигляді, в якому ми можемо їх спостерігати сьогодні. Незначні зміни таких норм протягом ХХ ст., суттєва відмінність у жаргоні, татуюваннях та інших зовнішніх атрибутах кримінальної субкультури не дозволяє говорити про сформовану у двадцятих — тридцятих роках минулого століття "специфічну кримінальну субкультуру", яка відрізнялась від дореволюційної. Швидше за все, такі зміни не є проявом якихось надзвичайних соціокультурних процесів, а є звичайною мутацією, тобто спробою кримінальної субкультури як соціального феномену зберегти себе, "підлаштуватись" в умовах стрімких змін суспільного життя, що спостерігались з 1917 року. Тому вважаємо доцільним розглядати дореволюційну кримінальну субкультуру як один з нерозривних етапів розвитку кримінальної субкультури взагалі. І більше того — як той фундамент, на якому і зросла безпрецедентна антисоціальна і злочинна

орієнтація, що сьогодні стала, на жаль, невід'ємною складовою суспільного життя в Україні.

Список використаних джерел

1. Криминальное чтиво [Текст] / [авт. текста М. Солоухин]. — М. : Вечерняя Москва, 2000. — 15 с.
2. Гилинский, Я. Меж двух Япончиков / Яков Гилинский ; беседу вел Борислав Михайличенко [Электронный ресурс] Украина Криминальная. — URL : http://cipro.com.ua/?sect_id=2&aid=6465. — Название с экрана.
3. Лебедев, С. Я. Традиции, обычаи и преступность: [Теория, методология, опыт криминологического анализа] [Текст] / С. Я. Лебедев. — М. : Межрегиональный центр коммерческой безопасности, 1995. — 378 с.
4. Моро-Кристоф, Л. М. Мир мошенников. Физиология мира мошенников [Текст] / Л. М. Моро-Кристоф. — М. : [Б. и.], 1867. — 267 с.
5. Губаева, Т. В. Практический курс русского языка для юристов [Текст] / Т. В. Губаева. — Казань : Казанский ун-т, 1986. — 254 с.
6. Говард, Дж. Худые обычаи в английских темницах [Театр судопроизводства, или чтение для судей и всех любителей юриспруденции] / Джордж Говард. — М. : Русский раритет, 2001 [по изданию 1871]. — 311 с.
7. Брейтман, Г. Н. Преступный мир [Очерки из быта профессиональных преступников] [Текст] / Г. Н. Брейтман. — К. : Типография А. С. Суворина, 1901. — 156 с.
8. Максимов, М. М. Московские тайны [Текст] / М. М. Максимов. — М. : Спарк, 1997 [по изданию 1862]. — 245 с.
9. Анисимков, В. М. Криминальная субкультура и ее нейтрализация в исправительных учреждениях России [Текст] : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Анисимков Валерий Михайлович. — Саратов, 1998. — 448 л.
10. Гиляровский, В. А. Москва и москвичи [Текст] / В. А. Гиляровский. — Мн. : Народная асвета, 1981. — 367 с.
11. Солженицын, А. Архипелаг ГУЛАГ [Текст] / Александр Солженицын. — М. : Инком, 1991. — 486 с.
12. Максимов, С. В. Сибирь и каторга. Несчастные [Текст] / С. В. Максимов. — СПб. : Спарк, 1999 [по изданию 1908]. — 256 с.
13. Достоевский, Ф. М. Записки из мертвого дома [Текст] / Федор Михайлович Достоевский. — М. : Правда, 1982. — 356 с.
14. Олейник, А. Н. Тюремная субкультура в России: от повседневной жизни до государственной власти [Текст] / А. Н. Олейник. — М. : ИНФРА-М., 2001. — 418 с.
15. Дорошевич, В. М. Сахалин. Каторга [Текст] / Влас Михайлович Дорошевич. — М. : Спарк, 1998 [по изданию 1907]. — 256 с.
16. Анисимков, В. М. Криминальная субкультура [Текст] : [монограф.] / В. М. Анисимков. — Уфа : Альба-Медиа, 1998 — 428 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 4 від 21 листопада 2011 року)*

Надійшла до редакції 30.11.2011

Выговский Д. Л. Возникновение и формирование криминальной субкультуры в Российской империи (кон. XIX — нач. XX вв.)

Рассматриваемая статья посвящена вопросам возникновения и формирования криминальной субкультуры в Российской империи, формированию стратификации субкультурных категорий, становления псевдозаконов преступного мира на территории современной Украины. Рассматривается исторический генезис проведенных научных исследований, посвященных возникновению и становлению псевдозаконов криминальной субкультуры. В работе изложено собственное видение процесса трансформации псевдозаконов криминальной субкультуры в Российской империи в период кон. XIX — нач. XX вв.

Ключевые слова: Криминальная субкультура, криминологическое традициеведение, тюремная субкультура, псевдозакон, уголовная среда.

Vihovskyi, D. L. Occurrence and Formation of Criminal Subculture in Russian Empire (ending of XIX — beginning of XX century)

In thesis are analyze the problems of occurrence and formation of criminal subculture in Russian Empire, uses by scientists equivalent and adjacent concepts, formation of stratification category subcultures, concerning to existence of criminal subculture. It is considered historical genesis of the spent scientific researches, which have been devoted questions occurrence and formation pseudo-laws of criminal subculture. In research it is offered own image of transformation criminal subculture's rules in Russian Empire during the period ending of XIX — beginning of XX century.

Key words: criminal subculture, criminological doctrine about traditions, prison subculture, pseudo-laws of criminal subculture.

